

นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย

Folk Tales of Thai Dam at Ban Na Pa Nard, Tambon Kao Kaew, Amphoe Chiang Khan, Changwat Loei

ศาริศา สุขคง¹

Sarisa Sukkhong¹

บทคัดย่อ

นิทาน คือผลผลิตทางภูมิปัญญาของมนุษย์ที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสร้างความเพลิดเพลิน ความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว หรือในชุมชน และอบรมสั่งสอนคนในสังคมทางอ้อม ทุกกลุ่มชนจึงมีนิทานเล่าสืบทอดกันมา เช่นเดียวกับชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์ สํารวจ และสังเกต เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์จากผู้รู้จำนวน 15 คน แล้วนำเสนอผลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่านิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาดมี 49 เรื่อง และจัดประเภทตามการจัดประเภทของนิทานพื้นบ้านจากหนังสือ “The folktale” และ “The types of the folktales” ของสติต ทอมป์สันได้ 8 ประเภท ได้แก่ นิทานอธิบายเหตุ นิทานมหัศจรรย์นิทานชีวิต นิทานคติ นิทานมุข นิทานสัตว์ นิทานประจำถิ่น และนิทานผี นิทานเหล่านี้สะท้อนภาพวิถีชีวิตความเชื่อ และคตินิยมของชาวไทดำ อีกทั้งยังมีบทบาทต่อชุมชนทั้งในระดับปัจเจกชน และระดับชุมชน ในแง่การให้ผู้เล่านิทานมีการใช้ “เสียง”, “สีหน้า” และ “ท่าทางประกอบการเล่า” ที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง และมีสัญลักษณ์แฝงอยู่มากมาย

โดยสรุป การเล่านิทานต้องสอดคล้องกับภาวะแวดล้อมทางสถานที่และเวลาสังคมและวัฒนธรรม จึงจะสามารถสื่อความหมาย และสร้างคุณค่าให้แก่ชุมชน

คำสำคัญ : นิทานพื้นบ้านไทดำภาพสะท้อนวิถีชีวิต, การแสดงและการสื่อความหมาย

Abstract

Folk Tales are the results of human wisdom of Human that are created to make good relationships in families or communities and provide indirect socialization in societies. Every society has many folk tales expressed in terms of narratives such as Thai Dam at Ban Na Pa Nard, Tambon Kao Kaew, Amphoe Chiang Khan, Changwat Loei. This research was a qualitative

¹ อาจารย์ประจำสาขาภาษาไทย, คณะครุศาสตร์ ศูนย์การศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเลย จังหวัดขอนแก่น

¹ Lecturer of Thai Language Division, Faculty of Education, Loei Rajabhat University, Khonkaen Education Center

study. Data was collected by mean of documentary studies, field studies, interviews, surveys and observations. The instruments were scheduled unstructured tape recorder interviews. There were 15 key informants. Descriptive analysis was applied for research presentation.

The results of the study found that 49 folk tales were collected at Ban Na Pa Nard and classified as “The Folktale” and “The types of the folktales” that are classified by Stith Thompson system into 8 categories. They were explanatory tales, fairy tales, novella tales, fable tales, numskull tales, animal tales, local legend tales, and ghost stories. These tales reflected the way of life, beliefs and morale of Thai Dam and provided the community roles at both individual and community levels. On performance aspect, the narrator presented “voice”, “expression” and “posture” that were consistent to the stories and included many symbols.

In conclusion, the folk tale narratives had to be concerned with place, time, ,society and culture which could communicate meanings and created values for the community.

Keywords : Folk Tales of Thai Dam, Reflection of the way of life Performance of meaning and values

บทนำ

“นิทาน” คือเรื่องราวสมมติที่เล่าขานสืบต่อกันมา อาจเป็นเรื่องที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ หรือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมปัจจุบัน แล้วนำมาแต่งเติมเสริมแต่งคิด นิทานจึงสามารถดำรงอยู่โดยการเล่า หรืออาจมีการบันทึกในชั้นหลัง และสามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ตามกาลเวลา

ในนิทานหนึ่งเรื่อง ประกอบด้วยตัวละคร ฉาก ปมขัดแย้งให้เรื่องดำเนินไป จุดคลี่คลายเรื่อง และมักจะแฝงมุขตลก หรือคติสอนใจ ซึ่งขึ้นอยู่กับชนิด และจุดประสงค์ของนิทานเรื่องนั้น ๆ ที่ผู้เล่าต้องการสื่อให้ผู้ฟังได้รับรู้ ในแง่ของการสื่อสาร นิทานจึงเป็นสารที่ใช้สื่อระหว่าง ผู้เล่า กับผู้ฟัง และในมุมมองของวรรณกรรม “นิทาน” นับเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์โดยผ่านการเล่า และมักจะดำรงอยู่อย่างมีคุณค่า และมีความหมาย

“นิทาน” ในความหมายของ “คติชนวิทยา” หมายถึง เรื่องเล่าที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาจนถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งนักคติชนวิทยาเรียกว่า นิทานพื้นบ้าน (Folk tales) โดยส่วนใหญ่มักถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้ให้หลักสังเกตลักษณะของนิทานพื้นบ้าน ดังนี้

1. นิทานพื้นบ้านเป็นเรื่องเล่าด้วยคำธรรมดา ผ่านภาษาร้อยแก้ว มีไวยากรณ์

2. นิทานพื้นบ้านเล่าด้วยปากมาเป็นเวลาช้านาน ต่อมาในระยะหลังมีการเขียนขึ้นตามเค้าเดิมที่เล่าด้วยปาก

3. นิทานพื้นบ้านไม่ปรากฏนามผู้เล่า โดยอ้างว่าเป็นของเก่า หรือรับฟังมาจากบุคคลสำคัญในอดีต “นิทานพื้นบ้าน” เป็นสมบัติที่พบได้ในมนุษย์ทุกชนชาติ ไม่จำกัดแหล่งกำเนิดในแต่ละกลุ่มชนชาติย่อมมีนิทานที่เล่าสู่กันฟังสืบต่อกันมา ซึ่งโครงเรื่องอาจมีความคล้ายคลึงกันบ้าง หากแต่ยังปรากฏ “อัตลักษณ์” ที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นชนชาตินั้น ๆ เช่น “นิทานพื้นบ้านไทดำ” ที่อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี มักสะท้อนถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ภายในสังคม คุณธรรม ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทดำ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึง “ชาวไทดำ” นับเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่อพยพมาจากดินแดนล้านช้างในอดีต (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน) เข้ามาอยู่ในประเทศไทย สถานที่แรกที่ตั้งหลักแหล่งคือ หมู่บ้านหนองปรัง จังหวัดเพชรบุรี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อพยพไปอยู่ที่อำเภอบ้านแหลม และอพยพเรื่อยมาจนถึงถิ่นฐานที่อำเภอเขาย้อยจนถึงปัจจุบัน และชาวไทดำบางส่วนอพยพมาจากเมืองแกลง เมืองพวน และเมืองเชียงขวาง ซึ่งเป็นผลมาจากการส่งกองทัพไปปราบจีนฮ่อเมื่อปี พ.ศ. 2418 มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้านนาป่าหนาดตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2448 (เพ็ญนิภา อินทรตระกูล, 2535 : 18) จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ชาวไทดำ ที่หมู่บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย เป็นกลุ่มชนเล็ก ๆ ที่มีความภูมิใจในชาติพันธุ์ของตน แม้ว่าปัจจุบันจะต้องปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมเมือง และยุคสมัยที่เปลี่ยนไป แต่ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อบางอย่างก็ยังคงอยู่ อาทิ ประเพณีการเลี้ยงผีดำ (ผีบรรพบุรุษ) ที่มักจะมีการเลี้ยงทุก ๆ 10 วันการกล่อมขวัญของผู้หญิง การทำนาปลูกข้าวกินเอง ความเชื่อเรื่องแถน (เทวดา) เป็นต้น

นิทานพื้นบ้านไทดำ ที่หมู่บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย คือ คติชน (Folklore) อย่างหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากกำลังจะสูญหายไปพร้อมกับผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน โดยไม่มีการสืบทอดมาสู่ชนรุ่นหลัง บางคนที่มีโอกาสรับฟังนิทานแต่ก็ไม่ได้จดจำ บางคนพอรู้เรื่องราวแต่ก็ไม่มีวิญญานของนักเล่านิทานจึงมิได้เล่าให้ใครฟัง เหลือเพียงชาวไทดำบางผู้เท่านั้นที่อนุรักษ์ไว้โดยการเล่าและจัดทำเป็นหนังสือนิทานก้อม อีกทั้งยังมีปัจจัยจากสังคมภายนอก คือ คนรุ่นหนุ่มสาวออกไปทำงานในเมืองใหญ่และนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ เช่น คาราโอเกะ ซีดีหนัง ซีดีเพลง ฯลฯ เด็กรุ่นใหม่ไม่ต้องการฟังนิทาน และหันไปสนใจสิ่งเร้าสิ่งใหม่แทน

ผู้วิจัยคิดว่า นิทานพื้นบ้านไทดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย ก็ยังเหมือนกุญแจที่สามารถไขดูประวัติศาสตร์ทางความคิดและจิตใจ ตลอดจน “อัตลักษณ์” ของความ

เป็น “ชาวไทดำ” ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยได้ ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ที่ยังคงรักษาวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตอย่างเข้มแข็ง ดังนั้น จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจจะทำการวิจัยเรื่องดังกล่าว

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวม และจัดประเภทนิทานพื้นบ้านไทดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย
2. เพื่อศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และคตินิยมของชาวไทดำจากนิทานพื้นบ้านไทดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย
3. เพื่อศึกษานิทานพื้นบ้านไทดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย ในแนวทบาทหน้าที่ (Functional approach) และในแนวบริบท (Contextual approach)

กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษารวบรวมและจัดประเภทนิทานพื้นบ้านตามแบบของสตีล ทอมป์สัน ภาพสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และคตินิยมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านและศึกษานิทานพื้นบ้านในแนวทบาทหน้าที่ และแนวบริบท

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative method) โดยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยเริ่มจากกำหนดพื้นที่วิจัยคือหมู่บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลยและกำหนดกลุ่มเป้าหมายเป็นชาวไทดำที่ได้รับการถ่ายทอดนิทานมาจากบรรพบุรุษจำนวน 15 คน เพศชาย 10 คน เพศหญิง 5 คน มีอาชีพเกษตรกร อายุเฉลี่ย 60-70 ปี เล่าในทุกเวลา และสถานที่เท่าที่มีโอกาสโดยให้เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants)

จำนวนหนึ่ง การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยใช้วิธีการบอกต่อ (Snowball technique) และมีเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล 2 ประเภท คือ เอกสารชั้นสอง (Secondary data) ได้แก่ เอกสารต่าง ๆ ที่มีผู้บันทึกไว้เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีและเกี่ยวกับคนไทดำ และการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) โดยใช้เครื่องมือคือ แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างที่ผู้วิจัยเตรียมไว้ล่วงหน้า ลงพื้นที่โดยการบันทึกการสัมภาษณ์ การบันทึกเสียงและการถ่ายภาพเกี่ยวกับข้อมูลบางเรื่องประกอบเพื่อความชัดเจนของข้อมูล

หลังจากเก็บข้อมูลจึงวิเคราะห์ตามจุดประสงค์ คือรวบรวมและจัดประเภทของนิทานพื้นบ้านไทดำตามแบบหนังสือ "The Types of Folklore" ของสตีล ทอมป์สัน จากนั้นศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และคตินิยม รวมทั้งการศึกษานิทานพื้นบ้านไทดำในแนวบทบาทหน้าที่ (Functional approach) และในแนวบริบท (Contextual approach) ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ศึกษาเชิงสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ซึ่งผลการวิเคราะห์ทั้งหมดนำเสนอในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

ผลการศึกษา

ผลการวิจัยนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พบว่า

1. รวบรวมนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาดได้ทั้งหมด 49 เรื่อง และจัดจำแนกได้ 8 ประเภท ส่วนใหญ่เป็นนิทานอธิบายเหตุ(15 เรื่อง) รองลงมาเป็นนิทานคติ (13 เรื่อง) นิทานมหัศจรรย์ (8เรื่อง) นิทานมุขตลก (6 เรื่อง) นิทานสัตว์ (3 เรื่อง) นิทานชีวิต (2 เรื่อง) นิทานประจักษ์ (1 เรื่อง) และนิทานผี (1 เรื่อง)

2. นิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาดสะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวไทดำ 3 ด้าน ได้แก่

(1) ด้านสังคมเกษตรกรรมและพึ่งพาตนเองสูง ปรากฏในนิทาน 6 ประเภท ได้แก่ นิทานอธิบายเหตุ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานคติ นิทานตลก และนิทานผี (2) ด้านวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสัตว์ แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ สัตว์ที่มีไว้สำหรับเป็นอาหาร สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน สัตว์ที่เลี้ยงไว้ดูเล่น สัตว์ที่อาจพบได้ทั่วไป สัตว์ที่หาได้ยากในปัจจุบัน และสัตว์ที่ใช้พินัน (3) ด้านรักในเสียงดนตรีสะท้อนภาพผ่านเครื่องดนตรีท้องถิ่นอีสานคือ แคน ดังปรากฏในนิทานเรื่องกำกาคำ

ส่วนความเชื่อที่ปรากฏในนิทานมีทั้งหมด 11 เรื่อง ได้แก่ ความเชื่อในเรื่อง ผีดำ หรือผีบรรพบุรุษ ความเชื่อในเรื่องผีอื่นๆ ความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบพิธีศพ ความเชื่อในเรื่องการทำบุญทำทาน ความเชื่อเรื่องควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อคน ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องชื่อของไทดำ ความเชื่อเรื่อง"แกน" ความเชื่อเรื่องการสืบเรือน ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องพระอินทร์

ภาพประกอบ 1 เขาควายนบนหน้าจั่วบ้านชาวไทดำ

และคตินิยมที่ปรากฏในนิทานไทดำฯ มีทั้งหมด 31 ข้อ ยกตัวอย่างเช่น ความไม่โลภ และรู้จักพอเพียง การทำบุญทำทาน การยึดคำมั่นสัญญา ไม่เห็นแก่ตัว การไม่เบียดเบียนผู้อื่น อย่างมองข้ามของที่มีเพียงน้อยนิด อย่างทำไม่ดีต่อผู้มีพระคุณ ความกตัญญู ทำงานได้เงินมากเท่าไร

ก็ไม่ได้มีความหมาย ถ้าไม่มีลูก ควรทำบุญแต่พอควร ให้ทุกข์แก่ท่าน ทุกข์นั้นถึงตัว รู้คุณสัตว์ที่ทำความประโยชน์ให้แก่ตน คนเป็นสัตว์ที่น่ากลัวที่สุด และมักจะเบียดเบียนสัตว์อื่น ก่อนเชื่อเรื่องอะไรควรมีวิचारณญาณ เป็นต้น

3. การศึกษานิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ในแนวบทบาทหน้าที่ พบว่านิทานพื้นบ้านไทดำมีบทบาทต่อชุมชนทั้งในระดับ (1) ปัจเจกชน ได้แก่ นิทานให้ความบันเทิงนิทานเป็นเครื่องเตือนใจนิทานเป็นเครื่องระบายความคับข้องใจ (2) ระดับครอบครัว ได้แก่ นิทานเป็นสายใยเชื่อมโยงความรักความผูกพันระหว่างพ่อแม่ และลูกหลานนิทานช่วยจัดระเบียบภายในครอบครัว (3) ระดับชุมชนส่วนรวม คือ รักษาแบบแผนพฤติกรรม ควบคุมชุมชน และผ่อนคลายความตึงเครียดในชุมชน

การศึกษาในแนวบริบท พบว่าในแง่การแสดง และการสื่อความหมายของนิทานพื้นบ้านไทดำหมู่บ้านนาป่าหนาดวิเคราะห์ด้านผู้แสดง-ผู้ชม ผู้เล่ามีการใช้เสียงในการบรรยายเนื้อเรื่องทั่วไป บรรยายฉาก หรือเหตุการณ์บรรยายตัวละครการใช้“สีหน้า” ที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง และใช้“ท่าทาง” ประกอบการเล่า ส่วนวิเคราะห์ด้านสัญลักษณ์และการสื่อความหมาย นิทานไทดำบ้านนาป่าหนาดมีสัญลักษณ์แฝงอยู่ เช่น นา คือสัญลักษณ์ที่หมายถึงแผ่นดิน ข้าว คือสัญลักษณ์ที่หมายถึง มนุษย์ ควาย คือสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในนิทานผู้เล่าจำเป็นต้องมีจิตวิญญาณในการเล่า เพราะการเล่านิทานคือการส่งความปรารถนาของผู้เล่าสู่ผู้ฟัง

ภาพประกอบ 2 ลุงสุเมธ นักเล่านิทานชาวไทดำ

นอกจากนี้ยังต้องสอดคล้องกับภาวะแวดล้อมทางสถานที่และเวลา การเล่านิทานของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดมีการเล่าในโอกาสพิเศษคือ เล่าในงานศพ เล่าในช่วงคลำเดือน (อยู่ไฟ) ของผู้หญิงที่เพิ่งคลอดลูก เล่าเพื่อกล่อมให้เด็กเล็ก ๆ อีกทั้งยังเล่าได้ทุกสถานที่ และทุกเวลาไม่มีโอกาสพิเศษในการเล่าและสอดคล้องกับภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การนับถือเถาน ถ้วนจึงเป็นภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด ถ้วนจึงเป็นตัวละครที่ปรากฏในนิทาน เมื่อมีการเล่าถึงเถาน ผู้ฟังก็จะได้รับการซึมซับไปพร้อม ๆ กันด้วย การสื่อความหมายในฐานะนิทานจึงเกิดประสิทธิผล

ภาพประกอบ 3 ตาจันทร์สมกำลังเล่านิทาน

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยนิทานไทดำบ้านนาป่าหนาด ผู้วิจัยมีประเด็นอภิปรายผล ดังนี้

1. การรวบรวมและจัดประเภทนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด

ผลการวิจัยพบว่านิทานพื้นบ้านไทดำมีทั้งหมด 49 เรื่อง จำแนกได้ 8 ประเภท สอดคล้องกับการจัดประเภทของประคอง นิมมานเหมินทร์ (2543: ทั้งเล่ม) ซึ่งแบ่งประเภทของนิทานตามแบบเรื่อง และตามแนวทางของสตริท ทอมป์สัน

จากนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาดทั้งหมด นิทานอธิบายเหตุมีจำนวนมากที่สุด แสดงให้เห็นว่าชาวไทดำมีอุปนิสัยช่างสังเกต ช่างตั้งคำถามต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว นิทานจึงเป็นเครื่องมือในการอธิบายเหตุผลต่างๆ เช่น นิทานเรื่องแม่ย่ากับลูกสะใภ้ เป็นนิทานอธิบายเหตุว่าทำไมหนูกับแมวจึงไม่ถูกกัน โดยเล่าถึงความสัมพันธ์ที่ไม่ลงรอยกันของกันระหว่างแม่ย่ากับลูกสะใภ้ แม่ย่าตายไปเกิดเป็นสุนัข ส่วนลูกสะใภ้ตายไปเกิดเป็นแมว เมื่อสุนัขกับแมวเจอกันก็จะทะเลาะกัน หรือนิทานเรื่องแม่ย่ากินปิง เป็นนิทานอธิบายเหตุว่าทำไมจึงมีนกภูทอก โดยอธิบายถึงความขัดแย้งระหว่างแม่ย่ากับลูกสะใภ้ เมื่อลูกสะใภ้ตายไปก็ไปเกิดเป็นนกมา

ร้องให้สามีภูทอกทอผ้าที่ทอค้างไว้ให้ อนุমানได้ว่าชาวไทดำฯ สังเกตเรื่องราวต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ตัว แล้วนำมาผูกเรื่องเล่าเป็นนิทาน

นิทานคตินับว่าเป็นนิทานแบบที่พบมากรองลงมา แสดงให้เห็นว่าชาวไทดำเป็นผู้มีสาระในการดำเนินชีวิต และคาดหวังให้ลูกหลานมีกรอบในการประพฤติปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีนิทานมหัศจรรย์อีกหลายเรื่อง และนิทานมุขตลกที่พบถึง 6 เรื่อง แสดงให้เห็นถึงการเป็นคนอารมณ์ขันของชาวไทดำอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับไทดำ พบว่าส่วนใหญ่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ภาษา ความเป็นมา ฯลฯ ยังไม่มีงานชิ้นใดที่เจาะจงศึกษาเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด โดยเฉพาะ

2. การศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด

ผลการวิจัยพบว่าชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดมีวิถีชีวิตที่อยู่ในสังคมเกษตรกรรม พึ่งพาตัวเองสูง ผูกพันกับสัตว์ และรักในเสียงดนตรี แสดงให้เห็นว่าชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ จนกลายเป็นสังคมเกษตรกรรม มีการทำนาปลูกข้าวกินเอง ทำไร่ทำสวนปลูกพืชตามฤดูกาล สะท้อนชีวิตที่ผูกพันกับท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว ถึงแม้ว่าชาวไทดำจะอพยพมาจากที่อื่น แต่ก็มีความสามารถในการปรับตัวสูง ดังจะเห็นได้จากการรู้จักพึ่งพาตนเองในการทำมาหากิน เช่น การหาเห็ด หาของป่า การจับปลา ฯลฯ มาเป็นอาหาร

ส่วนความเชื่อที่ปรากฏในนิทานมีทั้งหมด 11 เรื่อง เช่น ความเชื่อในเรื่องผีดำ หรือผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบพิธีศพ ความเชื่อในเรื่องการทำบุญทำทาน ความเชื่อเรื่องควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อคน ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องชื่อของไทดำ ความเชื่อเรื่อง “เถน” ความเชื่อเรื่องการสืบเรือน ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ความเชื่อเรื่องพระอินทร์ ฯลฯ แสดงให้

เห็นถึงความเชื่อถือ และความศรัทธาในการดำเนินชีวิตของชาวไทยดำ กล่าวคือ เมื่อเชื่อเช่นใดก็มักจะดำเนินชีวิตเช่นนั้น เช่น การเชื่อถือผีบรรพบุรุษชาวไทยดำจะให้ความเคารพผีบรรพบุรุษมา มีการจัดทำกะล่อห้อง ซึ่งเป็นห้องให้ผีบรรพบุรุษอยู่ และมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษตามวันที่กำหนดของตระกูล เป็นต้น

คตินิยมต่าง ๆ ที่ปรากฏในนิทานไทยดำ มีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น ความไม่โลภ การรู้จักพอเพียง การทำบุญทำทาน รู้จักยึดคำมั่นสัญญา การไม่เห็นแก่ตัว หรือไม่เบียดเบียนผู้อื่น นอกจากนี้ยังพบคตินิยมในเรื่องการไม่มองข้ามของที่มีเพียงน้อยนิด กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ควรทำบุญแต่พอควร เพราะถึงแม้ทำงานได้เงินมากเท่าไรก็ไม่มีความหมายหากไม่มีลูกอย่าให้ทุกข์แก่ท่าน เพราะทุกชั้นนั้นจะถึงตัว รู้คุณสัตว์ที่ทำประโยชน์ให้แก่ตน และก่อนเชื่อในเรื่องอะไรควรมีวิจารณ์ญาณ เป็นต้น

แสดงให้เห็นว่าชาวไทยดำมีคติในการดำเนินชีวิต เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ หรือหากมองในมุมกลับ เราอาจพบว่าคตินิยมที่แทรกอยู่ในนิทานนี้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมของชาวไทยดำ เมื่อต่างคนต่างปฏิบัติแต่สิ่งที่ติงาม ความวุ่นวายต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้นเป็นสังคมที่สงบสุข นอกจากนี้คตินิยมเหล่านี้ยังร่วมสมัย และสามารถนำไปใช้ได้ทุกสังคม จึงไม่จำเป็นที่นิทานไทยดำจะมีไว้เพื่อเล่าให้ลูกหลานของชาวไทยดำฟังเท่านั้น แต่ยังสามารถเล่าเพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปด้วย

3. การศึกษานิทานพื้นบ้านไทยดำบ้านนาป่าหนาดในแนวบทบาทหน้าที่ (Functional approach) และในแนวบริบท (Contextual approach)

การศึกษาแนวนี้เป็นการศึกษาแนวใหม่ที่ทำให้ค้นพบบทบาทหน้าที่ของนิทานอย่างแท้จริง และเข้าใจบริบทที่แวดล้อมนิทาน

นิทานพื้นบ้านไทยดำบ้านนาป่าหนาด มีบทบาทต่อชุมชนทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับครอบครัว และระดับชุมชน นิทานจึงมีบทบาท

สำคัญต่อชาวไทยดำ ถึงแม้จะไม่มีบทบาทชัดเจนเป็นรูปธรรม เนื่องจากการเล่านิทานเริ่มลดน้อยตามกาลเวลา แต่หากมีการเล่านิทานเกิดขึ้น บทบาทของนิทานจะดำเนินไปทั้ง 3 ระดับดังกล่าว การศึกษาบทบาทหน้าที่ของนิทานจึงมีความสำคัญในแง่ที่ส่งเสริมให้นิทานเป็นตัวเชื่อมระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับครอบครัว และบุคคลกับสังคม ทำให้ทุกคนเห็นความสำคัญของนิทานยิ่งขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดของ นิโบล นาควลัฏกุล (2546 : 40) ที่กล่าวว่านิทานเป็นสื่อกลางให้คนในชุมชนมารวมกลุ่มกันฟังนิทานชมการแสดงนิทาน ซึ่งเป็นการสังสรรค์ทางสังคม

การศึกษานิทานพื้นบ้านไทยดำในแนวบริบทพบว่าในแง่การแสดง และการสื่อความหมายของนิทานพื้นบ้านไทยดำ (หมู่บ้านนาป่าหนาด) (1) วิเคราะห์ด้านผู้แสดง-ผู้ชม ผู้เล่ามีการใช้เสียงในการบรรยายเนื้อเรื่องทั่วไป บรรยายฉาก หรือเหตุการณ์ บรรยายตัวละคร การใช้ “สีหน้า” ที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง และใช้ “ท่าทาง” ประกอบการเล่า (2) วิเคราะห์ด้านสัญลักษณ์และการสื่อความหมาย นิทานไทยดำบ้านนาป่าหนาดมีสัญลักษณ์แฝงอยู่ เช่น นา คือสัญลักษณ์ที่หมายถึงแผ่นดิน ข้าว คือสัญลักษณ์ที่หมายถึง มนุษย์ ควาย คือสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในนิทานผู้เล่าจำเป็นต้องมีจิตวิญญาณในการเล่า เพราะการเล่านิทานคือการส่งความปรารถนาดีของผู้เล่าสู่ผู้ฟัง

เนื่องจากนิทานมีสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงความหมายที่เกี่ยวกับไทยดำ เราจึงจำเป็นต้องศึกษาสัญลักษณ์และการสื่อความหมายของนิทานสัญลักษณ์ทำให้เราเข้าใจความหมายของเนื้อหาที่ปรากฏในนิทาน เช่น นก เป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงผู้นำสารจากเทวดา (ถน) มาสู่ชาวไทยดำ นกที่เราพบเห็นทั่วไปในท้องถิ่นจึงไม่ใช่ชนกที่ปราศจากความหมาย แต่ทำหน้าที่เป็นไปรษณีย์สื่อสารระหว่างชาวไทยดำกับถน นั่นเอง

เช่นเดียวกับการทอผ้า คือสัญลักษณ์ของความรัก ผู้หญิงชาวไทยดำจะทอผ้าใช้เอง และยังทอผ้าเพื่อคนในครอบครัว หรือคนรักอีกด้วย การทอผ้าจึงหมายถึงความรักความปรารถนาดีที่ผู้หญิงชาวไทยดำจะสามารถแสดงออกได้ ในขณะที่ทอผ้านั้น เมื่อรู้ว่าผ้าผืนนั้นจะต้องทอเพื่อใคร ความรู้สึกทั้งหมดของคนทอก็จะถูกบรรจุลงในผืนผ้านั้นด้วย ปัจจุบันเราจึงพบเห็นการทอผ้าตามบ้านทั่วไปในหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าบางบ้านจะทอผ้าเพื่อขาย หากไม่มีการศึกษาด้านสัญลักษณ์และการสื่อความหมาย เราอาจมองข้ามความหมายที่แท้จริงของการทอผ้าของผู้หญิงชาวไทยดำ

ภาพประกอบ 4 ชาวไทดำกำลังทอผ้าอยู่ที่หมู่บ้าน

การเล่านิทานยังเกี่ยวข้องกับ (1) ภาวะแวดล้อมทางสถานที่และเวลา ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดมีการเล่านิทานทุกเวลา และสถานที่เท่าที่มีโอกาส เช่น มีการเล่าในโอกาสพิเศษคือ เล่านิทานในงานศพ เล่านิทานในช่วงคล่าเดือน (อยู่ไฟ) ของผู้หญิงที่เพิ่งคลอดลูก เล่านิทานเพื่อกล่อมให้เด็กเล็ก ๆ เล่าได้ทุกสถานที่ และทุกเวลาไม่มีโอกาสพิเศษในการเล่า และ (2) สอดคล้องกับภาวะ

แวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การนับถือผี แถน แถนจึงเป็นภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยดำบ้านนาป่าหนาด แถนจึงเป็นตัวละครที่ปรากฏในนิทาน เมื่อมีการเล่าถึงแถน ผู้ฟังก็จะได้รับการซึมซับไปพร้อม ๆ กันด้วย การสื่อความหมายในฐานะนิทานจึงเกิดประสิทธิผล

การศึกษาบริบทที่แวดล้อมนิทาน ทำให้เรามองเห็นนิทานมีชีวิต ไม่ใช่เพียงเนื้อเรื่องที่เล่าเพื่อความสนุกสนานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อมีการเล่านิทานเกิดขึ้น ภาวะแวดล้อมทางสถานที่และเวลา และภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมก็มีส่วนช่วยให้เราเข้าใจนิทานอย่างแท้จริง ตลอดจนมองเห็นความสมจริงของนิทาน ทำให้นิทานมีคุณค่าและมีความหมายมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ควรทำการวิจัยนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยศึกษาแบบเรื่องของนิทาน (Tale type) และการศึกษาอนุภาคของนิทาน (Motif)
2. ควรทำการวิจัยนิทานพื้นบ้านไทดำบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิทาน (Structural function theory) ของวลาดิมีร์ พรอพพ์ (Vladimir Propp)

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากเงินอุดหนุนการวิจัย งบประมาณรายได้ประจำปีงบประมาณ 2555 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

บรรณานุกรม

- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2516). *คติชนวิทยา*. กรุงเทพฯ : เอกสารนิเทศการศึกษาระดับปีที่ 184 หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ.
- กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์. (ม.ป.ป.). *เอกสารประกอบการสอนวิชา หลักการรวบรวมและบันทึกเอกสารทางคติชนวิทยา*. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชาคริต อนันทรารวัน. (2525). *รู้จักไทดำ หมู่บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคานจังหวัดเลย*. ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเลย จังหวัดเลย.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2543). *นิทานพื้นบ้านศึกษา*. เอกสารชุดคติชนวิทยา อันดับ 2 ศูนย์คติชนวิทยา ร่วมกับโครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพ็ญนิภา อินทรตระกูล. (2535). *การนับถือผีของชาวไทยตำบลบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้วอำเภอเขียงคานจังหวัดเลย*. ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม.
- มนตรี ศรีราชเลา. (ก.พ. 2550). *ไทดำนาป่าหนาด*. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. (2531). *พื้นถิ่น พื้นฐาน : มิติใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญ*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- อรัญญา สุวรรณดี. (2536). *โลกทัศน์ของชาวไทยต่อความเชื่อเรื่อง ผีและพิธีกรรม : ศึกษากรณีบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

Stith Thompson. (1977). *The Folktale (Bakery : University of California Press*.